

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2014

Redaktion:

Anders Söderberg
Rune Edberg
Magnus Källström
Elisabet Claesson

Utgiven av Sigtuna Museum

Gott öl i Sigtuna

Magnus Källström

Sigtunas jord rymmer ett underbart arkiv för den som vill studera vikingatidens och den tidiga medeltidens historia, och inte minst runforskaren har här mycket att hämta. Staden är ju annars känd för sina många runstenar, men de runinskrifter som brukar framkomma vid arkeologiska undersökningar är för det mesta inte ristade i sten utan på lösa föremål. Det kan röra sig om personliga tillhörigheter som kammar, nålar och knivar, men ofta finns inskrifterna på obearbetade djurben. De runtexter som möter är också av en helt annan karaktär än dem som vi är vana med från runstenarnas mycket formaliserade minnestexter och det är inte alltid som det går att förstå innehållet trots att vi kan läsa de enskilda runorna.

Ibland har människorna bakom inskrifterna gjort det extra svårt genom att använda olika typer av lönnrunor. Några av dessa lönnrunesystem känner vi igen från annat håll, medan andra ännu är olösta. Nyligen har dock ett av dessa avslöjats tack vare den norske runologen Jonas Nordby (2012). Chiffret finns på ett runben som påträffades 1999 i samband med en arkeologisk undersökning i kvarteret Professorens 1 (fyndnummer 6936, Sl 89). Tidigare hade man här bara identifierat ordet **rap** ”Tyd!”, som verkade vara ristat med några ovanligare runformer (Gustavson 2000:32). Nordby upptäckte att det i stället rörde sig om en typ av bindrunor, där bi-staven i den ena komponenten var stupad och spegelvänd i förhållande till den andra (*fig. 1*). För att förstå innehållet måste man först läsa runorna i en riktning och sedan vända benet ett halvt varv och läsa de övriga komponenterna åt motsatt håll. Läst på detta sätt blev meddelandet i stället **rap pat**, som utan tvivel ska tolkas som *Rād þat!* dvs. ”Tyd detta!”. När Nordby väl hade fått ögonen på detta system fann han att exakt samma text även förekom på runföremål från Bergen, Trondheim och Skara. Till och med en missförstådd runsekvens på en bysantinsk elfenbensrelief som finns på ett museum i Berlin visade sig vara en återgivning av denna rungåta (Nordby 2013).

En ny insikt leder ofta till andra upptäckter. När jag nyligen gick igenom bildmaterial inför en webbpublicering av Sigtunas runristade lösföremål som Helmer Gustavson och jag arbetar med, lade jag märke till en märklig inskrift som finns på ett annat runben från samma undersökning (fyndnummer 2134, Sl 95). Inskriften har aldrig blivit publicerad, men består också av tre runtecken och ses i *fig. 2*.

Det slog mig direkt att detta måste vara ett exempel på samma chiffer som Nordby hade identifierat, men med ett annat innehåll. Man ska här först läsa **aul** i en riktning och sedan vända benet 180 grader och läsa de återstående komponenterna

R H Ø H
 r a p p a t

Figur 1. Runbenet Sl 89 (fynd nr 6936) från kvarteret Professorn 1. De tre runorna ska först läsas i en riktning som **rap** och sedan i motsatt som **pat**. Foto: Bengt A. Lundberg, Kulturmiljöbild/Riksantikvarieämbetet.

som **kut**.¹ För att åstadkomma denna text har det krävts en viss beräkning av avståndet mellan de enskilda tecknen och det går på så sätt att se att runföljden **aul** måste ha ristats först. Det är nämligen ett väl anpassat utrymme i runföljden **au**, medan runorna **ut** står tätare.

Men vad betyder då **aul kut**? Runföljden **kut** kan tolkas på flera olika sätt, men närmast till hands ligger nog att uppfatta den som en skrivning för ordet *gott* dvs. neutrumformen av adjektivet *gōðr* 'god'. Detta kan vara en bestämning till det föregående **aul** som i så fall knappast kan återge något annat än en motsvarighet till substantivet fvn. *ǫl*, fsv. *öl*. Inskriften ska alltså troligen uttydas som *ǫl gott* "gott öl"! Att den första vokalen är återgiven med **au** är inte alls märkligt. Någon direkt motsvarighet till det *å*-haltiga ljud som det bör ha rört sig om i detta ord fanns inte bland den yngre runradens 16 tecken och ristaren har därför kombinerat två runor. Samma digrafiska beteckning för detta ljud finns på den inte alltför avlägsna runstenen vid Bro kyrka (U 617), där ordet *vǫrðr* 'väktare' är skrivet **uaurþr**.

Öl antas ha varit den viktigaste drycken i Norden under äldre tid (KL 20:689) och det är knappast förvånande att finna den omnämnd på ett runben från Sigtuna. Enligt den preliminära stratigrafien för undersökningen som har upprättats av Mats Pettersson tillhör fyndet perioden ca 1055–75 och texten utgör i så fall det första originalbelägget för ordet *öl* på vikingatidsspråk. Ordet som sådant är givetvis äldre än så. Det vikingatida *ǫl* antas gå tillbaka på ett urnordiskt **alwu-* och enligt många

Figur 2. Runbenet Sl 95 (fynd nr 2134) från kvarteret Professorn 1. Foto: Bengt A. Lundberg, Kulturmiljöbild/Riksantikvarieämbetet.

W A I K U T
 a u l k u t

uppfattning är det just detta ord som döljer sig bakom runföljden **alu**, som förekommer i flera inskrifter med den äldre 24-typiga runraden (beträffande de olika tolkningarna av detta ord, se t.ex. Elmevik 1999).

Varför ristaren har valt att återge just texten *öl gott* i lönnskrift är inte lätt att veta, men kanske har den tillkommit i ett sammanhang där öl konsumerades och då har denna fras legat nära till hands. Ett bra öl var givetvis uppskattat då som nu, även om den anonyme författaren till vers 12 i eddadikten Hávamál har gett uttryck för en annorlunda uppfattning (Neckel & Kuhn 1983:19):

*Era svá gott, sem gott qveða
 öl alda sona;
þvíat færa veit, er fleira dreccr
 síns til geðs gumi.*

Eller som strofen lyder i Björn Collinders översättning (1957:43):

*”Så gott är det ej
som det säges vara
ölet för människors ätter;
Ju mer en dricker,
dess mindre har ju
en man av sitt minne och vett.”*

Det kan också erinras om det brev som Gustav Vasa 1539 sände till sin slottshövitsman Severin Kil på Älvsborg och där han i ironiska ordalag tackar för ”jesteöll, stålkakur och annett gott mere” som han blivit trakterad med vid sitt senaste besök. Kungen antyder samtidigt att han nästa gång nog hellre skulle vilja ha något som ”gott wore” och varför inte ”eth fatt gott embzst öll” dvs. öl från Einbeck i Hannover (texten citerad efter Noreen & Johansson 1981:37).

Det är dock inte helt givet att **aul** på Sigtunabenet måste avse själva drycken. Det fornsvenska ordet *öl* kunde nämligen också användas som beteckning för de festliga tillfällen där öl förtärdes. I de svenska medeltidslagarna talas bl.a. om *barns öl* (vid barns födelse), *bryllöps öl*, *fästninga öl* (vid trolovning), *grava öl*, *kirkiogangs öl* (när hustrun första gången besökte kyrkan efter att ha fött barn) och *ærvöl* ’arvöl’. Till och med när en präst hade hållit sin första mässa kunde detta firas med en särskild tillställning som kallades *förstomasso öl* eller *prästa öl* (se vidare KL 20:695 samt Schlyter passim). I dag är det väl bara i *gravöl* och *taklagsöl* som denna betydelse hos ordet lever kvar.

Även om ”Gott öl” är en mycket tilltalande tolkning kan det alltså inte uteslutas att Sigtunabenets **aul kut** även kan ha syftat på ett ystert gille som gick av stapeln i kvarteret Professorn någon gång efter 1000-talets mitt. Detta gör knappast texten sämre.

Not

- 1) Det råder ingen tvekan om läsningen även om en grund linje snett nedåt vänster från toppen av **l**-runan gör att denna vid första påseende kan likna en **t**-runa med dubbelsidiga bistavar. Linjen har dock uppenbarligen tillkommit senare än runorna. Till höger om **l**-runan finns också en anhopning av sex diagonala streck gjorda med kniv, vilka mest liknar ett försök till radering.

Referenser

- Collinder, B. 1957. *Den poetiska eddan*. Stockholm.
- Elmevik, L. 1999. De urnordiska runinskrifternas **alu**. *Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson den 27 januari 1999*. Elmevik, L. & Strandberg, S. (red). Uppsala.
- Gustavson, H. 2000 (publ. 2001). Verksamheten vid Runverket i Stockholm. *Nytt om runer* 15.
- KL = *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*. 1–22. 1956–78. Malmö.
- Neckel, G. & Kuhn, H. (red.) 1983. *Edda. die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern 1*, Text. 5. verbesserte Aufl. Heidelberg.
- Nordby, K. J. 2012. *Råd þat*, If You Can!, *Futhark. International journal of runic studies* 3.
- Nordby, K. J. 2013. Elfenbeintafel mit Darstellung der Maria Hodegetria und nachträglich angebrachter Runeninschrift. *Credo. Christianisierung Europas im Mittelalter* 2. Stiegemann, C. m.fl. (red). Petersberg.
- Noreen, E. & Johansson, M. (red.) 1981. *Valda stycken av svenska författare 1526–1732*. 3. omarb. uppl. Stockholm.
- Schlyter = Schlyter, C. J. 1877. *Ordbok till samlingen af Sveriges Gamla Lagar*. Lund.
- Sl + nummer = Preliminär förteckning över runristade lösforemål från Sigtuna, som löpande publiceras på Riksantikvarieämbetets hemsida: <http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/sigtunas-losforemal/>
- U = Inskrift publicerad i *Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1940–58. Stockholm.

Summary

This article deals with a short runic inscription incised on an animal bone found in archaeological investigations of the Professorn 1 site in Sigtuna in 1999 (Find no. 2134, Sl 95). The inscription consists of a runic riddle built up by three bind-runes that should be read in both directions. The same kind of cipher is previously known from another rune-inscribed bone from Professorn 1 (Find no. 6936, Sl 89), which contains the message **rap þat** i.e. ‘Read this!’. If we apply the same key to the present inscription we end up with a sequence of runes that produces **aul kut**, which can be construed as *ol gott* i.e. ‘good beer’. It must, however, be noted that the Old Swedish noun *öl* can also denote the occasion when beer was consumed, as in *bryllöps öl* ‘wedding feast’ or *grava öl* ‘funeral feast’. Another possible interpretation of the inscription is therefore ‘good feast’.